

Шығыс Азиядағы қазақ диаспорасының қалыптасу тарихы

Ахметов Рүстем Ғарифоллаұлы

a_rus_kaka@mail.ru

Халықаралық қатынастар факультетінің «Аймақтану» мамандығының 4 курсы,

Л.Н.Гумилев, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Нурбаев Ж.Е.

Аннотация: мақалада зерттеудің өзекті мәселелері қарастырылған, ғылыми қоғамдық-саяси әдебиеттерде әлі жеткілікті зерттелмеген дүние жүзіндегі диаспоралар жүйесіндегі қазақ диаспоралары. Мемлекеттік тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан Тәуелсіз мемлекет ретінде шет елдерде өзінің диаспоралық саясатын жүргізуі.

Түйін сөздер: ұлт, мемлекет, диаспора, бейімделу, ұлттық мүдде, ұлттық азшылық, этникалық бірегейлік, құқық, әділет, бостандық.

Қазақ диаспорасы өз тарихында зорлық-зомбылық немесе дейін саяси және діни себептерге байланысты көші-қонның мәжбүрлі сипаты Батыс Еуропа, Америка елдерінде еңбек иммиграциясы дами бастаған 1960 ж және Парсы шығанағы аймағы. Сонымен қатар, 1960 жылдардың басына дейін қазақтардың басқа жерлерге қоныс аударуы елдер массивті болды, ал бүгінде олар көбірек сипатталады отбасын алушы елге «шақыру» тәжірибесімен жеке қозғалыстар. Қазақ диаспорасын қарастыра отырып, мынаны айтуға болады: оның өкілдері бүкіл қазақ халқының құрамдас бөлігі, біртұтас ата қонысы – Қазақстан, мұсылман дінін ұстанады, түркі тілдес халықтарға жатады, бірақ байланысты Өткендегі ішкі және сыртқы саяси оқиғалар қазіргі уақытта оның шегінен тыс өмір сүреді сыртында, көбінесе Азияда, Батыс Еуропада және Америкада. Қазақ диаспорасының саны 800 мың адамнан аспайды; этникалық қазақтардың Батыс Еуропа мен АҚШ-тың реципиент елдерінде жинақы тұруы. Бірақ Шығыс елдерінде әдетте компакт бар қазақтардың резиденциясы олардың қалауымен ғана емес, сонымен қатар реципиент елдің саясатымен де байланысты. Қазақ диаспорасына тән қасиет – елдердегі табысты қызмет ету арқасында көпұлтты, көпмәдениетті және көпконфессиялы құрылыммен тамаша бейімделгіштік, генетикалық тұрғыдан көшпелі өмір салтына негізделген және олардың әлеуметтік-психологиялық, физиологиялық және идеологиялық әсерін тигізу мүмкіндіктері. Қазақ диаспорасының қалыптасу және даму себептерінің сипаты былайша сараланады: саяси (18 ғасырдағы қазақ-ойрат соғыстары, ұлт-азаттық көтерілістер мен XVIII-XIX ғасырлардағы қазақтардың патша самодержавиясына қарсы соғыстары, ұлт-азаттық 1916 жылғы қозғалыс, 1918-1920 жылдардағы азамат соғысы, Қазақстандағы ұжымдастыру, 1930-1950 жылдардағы Шығыс Түркістандағы (Шыңжаң) қазақтардың үкіметке қарсы күресі, Екінші дүниежүзілік соғыс); діни (Меккеге қажылықты орындауға байланысты қиындықтар мен Патшалық және кеңестік кезеңдегі Медина); және экономикалық (дәстүрлі көшпелілердің жойылуы Қазақстандағы экономикалық жүйе Ресей империясына қосылғаннан кейін және жылы Ұжымдастыру кезіндегі кеңестік кезең, Батыс Еуропаға еңбек иммиграциясы және Америка 1960-1990 жылдардағы, экономикадағы егемендіктің алғашқы жылдарындағы тұрақсыздық кейін нарықтық қатынастарға көшу жағдайында тұрған қазіргі Қазақстан КСРО-ның ыдырауы). Зерттеу үшін маңызды сұрақтардың бірі - үштік мәселесі, яғни. қарым-қатынастар, өзара тәуелділік және өзара байланыстар халықаралық және үш негізгі құрамдастардың мемлекетаралық деңгейі: қазақ диаспорасы, Республика Қазақстан және қандастарымыз тұратын елдер. Қазақ ирредентасы немесе диаспорасы -мен мемлекетіміздің сыртқы саясатының маңызды құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады мемлекетаралық қарым-қатынастары әсер ететін олардың тұратын елдері қазақтардың этникалық жағдайы

Қазақ диаспораларының үлгісінде этникалық емес, шетелдік ортада тұрақты тұру кезіндегі сәйкестік басқа халықтармен ассимиляция. Қазақ диаспорасының сандық құрамымен танысу кезінде, қазіргі уақытта Орталық Азия мен алыс шетелдерде тұрады. Басқа елдерге келетін болсақ, қазіргі уақытта қазақ диаспоралары тұрып жатқан қазақ диаспораларының географиялық кеңістік. Мұнда Канада мен Пәкістан, Германия мен Франция бар, АҚШ пен Сауд Арабиясы және басқа елдер, соның ішінде Австралия мен Таяу Шығыс елдері. Жалпы, жақын және алыс елдердегі қазақ диаспоралары шет елдерге 5 миллионнан астам адам кіреді. Қазақ диаспорасының осындай кең ауқымды орналасуы бүкіл әлем бойынша кездейсоқ емес. Мұнда әлеуметтік-экономикалық фактор шешуші рөл атқарды, бұл саяси тұрғыда көші-қон көңіл-күйінің өсуіне ықпал етті, сол кездегі Қазақстанның байырғы тұрғындарының қатарында. Әр елде қазақ диаспораларының өзіндік дамуы қалыптасады. Айталық, Шығыс елдерінде олар көп өмір сүргенді жөн көреді. Егер сіз Иранды алсаңыз, Түркия, онда қазақтар бір ауданда тұрады және бір-бірін қолдайды. А, мұндай біз Батыс Еуропа елдерінде тәжірибені байқамаймыз, өйткені ол жерде басқаша қазақ диаспорасына қатысты саясат. Айта кету керек, қазақ диаспорасының ерекшелігі көшпелі өркениеттің гендеріне қазақтар өңірдің кез келген елінде және әлем. Дегенмен, олар әрқашан этникалық азшылық болған және болып қала береді, яғни тұрғылықты елде нақты саяси салмақ жоқ. Кейбір шетелдік зерттеушілердің пікірінше, егер қазақтарда қандай да бір негізгі құндылық болса, онда бұл тұқым қуалайтын топтардың идеологиясы және қазақтар олар тұжырымдаманы ұстанған кезде оқшауланған субмәдениет ретінде сақталады ерекше тұқым қуалайтын топтарға жататындар [2]. Біздің ойымызша, қазақ тобының жаңа топқа бейімделу қабілеті қоршаған орта оның мәдени шығу тегі мен жинақталған біліміне байланысты бұл білім жаңа ортаға қаншалықты сәйкес келетіндігі сияқты. Кезінде бұл құндылықтар жүйесі, қазақтар алған өмірлік тәжірибе мен білім, оларды қабылдаған елге бейімделу үшін қажет. Демек бұл білімнің пассивті ауысуы және оның қабілетіне деген үміт туралы емес оларды жаңа ортада қолданыңыз. Ал бейімделуге бейімділік мыналарды қамтиды жаңа әлеуметтік-саяси ақпаратты белсенді білу қабілеті мен тілегі шындық және мәдени репертуарды жетілдіру, яғни мінез-құлық үлгілері, үшін қажетті іс-әрекеттер, рөлдер, нормалар, Білім және құндылықтар жаңа ортаға бейімделу. Бұл ретте шетелдегі қазақ диаспорасының қатысуы мыналар ретінде қарастырылады экономикалық қамтамасыз ететін ұлттық мүдделерді іске асыру факторы, саяси, мәдени және тілдік қатысуы бар елдерде мемлекеттер маңызды геосаяси және стратегиялық маңызы: фактор қазақ диаспорасы "көпір" рөлін атқара алатын екіжақты қатынастар. Қазақ диаспорасына қатысты мемлекеттің тұру саясаты Тарихи саясатқа қатысты саясаттың маңызды көрсеткіштерінің бірі ретінде бағаланады қазақ диаспорасының отаны, бұл сыртқы саяси саясаттың қабылдануында көрініс табатын шешімдер. Сонымен бірге мәдени, тілдік және басқа да мәдени, ақпараттық кеңістікті Қазақстанның ұлттық қатысуының факторы ретінде шет елдерде маңызды сыртқы саяси міндет ретінде қарастырылады. Айта кету керек, қазақ халқының этникалық бірегейлігін сақтау процесі диаспоралардың бірнеше параметрлері бар: Неке және отбасы, этникалық қауымдастық, мектептер, тіл, мәдениет, әдет - ғұрып және дәстүр. Яғни, бұл жағдайда сақтау туралы қазақ диаспораларының менталитеті, өйткені, тіпті өзінің тарихи отаны, олардың көпшілігінде жай ғана еру мүмкіндігі көп тұратын елге. Сондықтан бұл жағдайдан шығудың жолы не өз балаларын мектептерде ана тілінде оқыту немесе Қазақстанға оралу. Орталық Азия елдерінде де әртүрлі полюстік процестер байқалады. Мысалы, Орталық Азия елдеріндегі дәстүрлі диаспораларға қарағанда қазақтар жаңа шетелде елеулі қиындықтар, іске асыруда қиындықтар бар азаматтық құқықтарға қатысты шешімдер қабылдауға ықпал ету мүмкіндігі жоқ қазақ диаспорасының жағдайы. Осыған байланысты, Қазақстанның саясаты екіге қысқарғанын бағыттары туралы айта кеткен жөн. Біріншісі - шетелдегі отандастарымыздың қолдауы, екіншісі-бұл тарихи

отанына оралуға көмектесу және оралмандарды қолдау. Айта кету керек, этникалық қазақтарды тарихи кезеңге көшіру процесі 90-шы жылдардың басында басталған Отан одан әрі дами бастады Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін, қоғамдық өмірдің барлық салаларында елеулі өзгерістердің басталуы өмір және оның халықаралық танылуының өсуі. Мысалы, қоныс аударушылардың негізгі ағыны Елеулі елдер бар елдерден келеді қазақ диаспоралары, бірінші кезекте –Қытай, Моңғолия, Өзбекстан, Түрікменстан және Иран. 1991-2010 жылдар аралығында мемлекеттің қолдауымен Қазақстан әлемнің түрлі елдерінен шамамен 1.000000 қазақ отбасы қоныс аударды. Олардың көпшілігі бұрынғы Кеңес Одағы республикаларынан қоныс аударушылар. Экономикалық жағдайдың күрт нашарлауына байланысты, шетелдік және республикада әлемдік дағдарыс Қазақстанға қоныс аударушылар ағынының өсуі мүмкін. Мысалы, 1991 жылдан 2010 жылдың 1 шілдесіне дейін Өзбекстаннан 124605 адам келді 266 отбасы немесе 484749 қазақ (60,1%). Тәжікстаннан 2752 отбасы немесе 11657 отбасы көшіп келді қазақтар(1,4%).. Түрікменстаннан 16098 отбасы немесе 63120 қазақ (7,8%), Қырғызстанға 2260 отбасы немесе 8611 адам келді (1,1%) [3]. Орталық Азияның басқа елдерімен салыстырғанда қоныс аударушылар Қырғызстанның ең аз саны бар, өйткені елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының төмендігіне қарамастан, қазақтардың көп бөлігі материалдық тұрғыдан қамтамасыз етілген. Сондықтан, болашақ туралы ойлайтын жастарды есептемегенде, ересектер асығыс емес елден кету. Өмір сүретін елдердің баяу әлеуметтік-экономикалық дамуы қазақ ұлтының өкілдері, адамдардың күнделікті өмірде қанағаттанбауы, қоғамдық, саяси, мәдени қажеттіліктер негізгі болып табылады. репатрианттардың тарихи Отаны-Қазақстанға жаппай қоныс аудару факторы. Айта кету керек, біздің бейімделуімізде қиындық тудыратын мәселелердің бірі алыс және жақын шетелдерден қоныс аударған отандастар-қазақ алфавиті, дәлірек айтқанда, үш түрлі алфавиттің мәселесі: кириллица, латын және Араб тоқымасы. Мәселен, қытай мен Иранда тұратын қазақтар араб тілін қолданады ал Өзбекстан мен Түркменстан қазақтары латын графикасына көшті Моңғолияда тұратын қазақтар латын әліпбиіне кириллицамен жазады. Бұл ұзақ уақыт бойы қалыптасқан құбылыс жақындасу процесін қиындатады қазақ диаспоралары мен Қазақстандағы өз туыстарымен бірге. Көші-қон мәселелерін шешу кезінде оралманға ерекше назар аудару қажет оларды жергілікті ортаға бейімдеу мәселесі.

Мұнда бастысы, біздің ойымызша, оларды шашыратуға болмайды Қазақстанның барлық аумағы бойынша, ал республика өңірінің бір жерінде олар қазақстандық ортаға үйренбейінше, жұмысқа орналаспайды, олар өз өмірлерін жабдықтайды. Бұл әлеуметтік-экономикалық және демографиялық, саяси тұрғыдан дұрыс, дұрыс шешім. Қорытындылай келе, Қазақстанда бұл үшін әлі де көп нәрсе істеу керек деп айтуға болады қазақ диаспораларының рухани қажеттіліктерін толық қанағаттандыру үшін. Қажет ең қолайлы жағдай жасау үшін барынша күш салу

1. Қазақ диаспорасының бүгіні мен ертеңі. Бас редакция: А. Қошанов, Ә. Нысанбаев. – Астана: Елорда, 2005. 352 бет; www.kisi.kz Н.Б.Сейдин «Казахи за рубежом как объект национальной политики».

2. Асылбек М.Х., Асылбекова Ж.М. Халықтың әлеуметтік-демографиялық дамуы. Қазақстан егемендік жылдарында // Отан тарихы. – 2010 ж.

3. Ахмеджанов М. Өзбекстан этно-конфессиялық атласы. Ташкент, 2011. Б. 15.